

i suprotstavljeni interesi svjetskih sila unutar primjerice liberalizma, primaran uteg na vagi mira. Kakav je odnos moći religijskog mira kojeg donosi dijalog i moći interesa, otvoreno je pitanje. Dakle, ako se i prihvati logika međureligijski dijalog donosi religijski mir, nije jednostavno zaključiti da religijski mir donosi mir među nacijama – svjetski mir.

Među pitanjima za daljnju raspravu su i ova: je li moguć svjetski etos nacija i na način kako ga Küng shvaća kao minimalni temeljni konsenzus; može li religijski mir što će reći religijski konsenzus utemeljiti svjetski etos, pogotovo s obzirom na stanje sekularnog društva. To bi značilo da religijske vrijednosti konačno postaju svjetske vrijednosti, vrijednosti nove civilizacije a da istovremeno vrijednosti industrijske civilizacije, koje odstupaju od njih, moraju završiti u ropotarnici povijesti. Osim toga, ako i prihvatimo religijske humane vrijednosti kao osnovu svjetskog etosa, ostaje veliko pitanje odnosa pojedinca i institucija – jer religioznost društva se temelji na religioznosti pojedinca. Nekoliko stoljeća industrijsko društvo je stvaralo svoje ekonomske, političke i druge institucije, koje podliježu zakonu inercije. Pojedinaac je i u modernom demokratskom društvu vrlo često nemoćan pred logikom institucija i njihovoj praksi.

Za Künga nije sporno treba li svijetu jedan etos. On polazi od teze o neupitne nužnosti svjetskog etosa. Vjerojatno ga logika pretenzije za univerzalnosti religioznog navodi na univerzalnost etičkog, a logika tegoba ovog konkretnog svijeta porađanja nove, kako je on naziva »ekumenske paradigme« navodi ga na dijalog kao začetak i bit ne samo izgrađivanja poslije-modernog društva nego i njegova održanja kao nove civilizacije.

Küng je ipak realist i ne ide tako daleko da zahtijeva »jedan svijet«, jer znade kako bi takvo »uniformiranje« svijeta moglo voditi, pa mu je dovoljan samo jedan konsenzualan etos koji transkulturalno

može udovoljiti mnogim religijama a kao transkulturalan i svim kulturama, iako se u njemu kulturno definira religijskim. Upravo ovo posljednje pitanje – naime nužnost da sve kulture (društva) koja danas predstavljaju kulturnu povijesnu paletu uopće (od neolitske do postindustrijske) prihvate kulturni konsenzus a u vrijednostima svoje kulture imaju definiranu dimenziju imanentnosti odnosa »čovjek – priroda« a vrijednostima svoje religije njegovu transcendentnu dimenziju – otvara raspravu o vrijednosti i smislu ovakvog pristupa. No, ne radi se u utopizmu ili idealizmu. Neke objektivne tendencije (primjerice, globalizacijski procesi i zagađivanja planete – **civilizacijske entropije**) idu u prilog razmišljanjima o svjetskom etosu, a k tome i tehnokratska nastojanja da se stvori nova efikasna svjetska arhitektura regulacije svijeta.

Literatura:

Lohauss, P. (1995). **Moderne Identität und Gesellschaft**. Theorien und Konzepte. Opladen: Leske + Budrich.

Lohauss, P. (1996). Fundamentalismus und moderne Identität. **Prokla** 24(3):477–489.

Ivan Cifrić

Hans Küng und Karl-Josef Kuschel

**ERKLÄRUNG ZUM WELTETHOS
Die Deklaration des Parlaments der
Weltreligionen**

Piper, München/Zürich, 1996., 139 str.

Grof K. K. von der Groeben svojim novčanim prilogom utemeljio je 1995. godine zakladu* pod nazivom *Stiftung Weltethos* (Zaklada svjetski etos) s ciljem promicanja

* Zadaća je Zaklade provođenje i potpora interkulturalnih istraživanja; poticanje i provođenje međukulturalnog i međureligioznog obrazovanja, te omogućavanje i podrška nužnih međukulturalnih susreta za istraživački i obrazovni rad.

misli »svjetskog etosa«, tj. da se pokaže ljudima da osim materijalnog užitka postoje vrijednosti koje čine zadovoljstvo uključivanjem u neke ciljeve. Zahvaljujući toj zakladi Piper sustavno objavljuje radove iz tematike »svjetskog etosa« kao što je bila i knjiga H. Künga **Projekt Weltethos** (1992)¹ a koja je doživjela nekoliko izdanja, kao i **Erklärung zum Weltethos** (1993).

Ova je knjiga tiskana iste godine (1993) kada je u Chicagu održan drugi parlament religija svijeta. Knjiga ima tri dijela. Prvi dio knjige pod naslovom *Erklärung zum Weltethos* predstavlja sam tekst deklaracije (*Erklärung-a*) o svjetskom etosu s principima za koje se potpisnici zalažu. Drugi dio su napisali H. Küng (*Povijest, smisao i metode deklaracije o svjetskom etosu*) i Kuschel (*Parlament religija svijeta 1893/1993*) a što su zapravo komentari i pojašnjenja deklaracije i okolnosti održavanja parlamenta. Treći dio knjige prilozi su što pokazuju sadržaj tijeka i aktivnosti održavanja Parlamenta (od 28. kolovoza do 4. rujna 1993. godine u Chicagu).

I. Načela svjetskog etosa

U »Uvodu«² se konstatira da je svijet agoniji koja stvara osjećaj izazova da se iz dubine naše zabrinutosti njezine pojavnosti učine prezentne. »Nestaje nam mira – Planet se razara – susjedi žive u strahu – muškarci i žene se međusobno otuđuju – djeca umiru« (15). Iz te konstatacije se osuđuju bijeda, glad, gospodarske nejednakosti, propadanje mnogih obitelji, socijalni nered nacija, zloporaba pravednosti, agresija i mržnja poticana u ime religije.

U nadi se ističe da svijet ne mora biti takav, jer postoje osnove za etos koji nudi bolji pojedinačni i globalni poredak i vodi čovjeka iz dvojbi i kaosa. Zato se proklamira postojanje ovisnosti – međusobne i o dobrobiti cjeline – i respekt zajednice živih bića, ljudi, životinja, biljaka kao i briga za održanje Zemlje, zraka, voda i tla.

Odgovornost za sve što činimo (odluke, djelovanje, propusti) je individualna.

Čovječanstvo se shvaća kao obitelj. Nikoga ne treba promatrati kao građanina drugog reda. Izražava se obveza zalaganja za kulturu mira, težnja za pravednim socijalnim i ekonomskim poretkom, prevladavanjem vladavine moći, prestiža, novca i konzuma. Svemu tome je pretpostavka promjena svijesti, a njezina šansa leži u svjetskom etosu.

Erklärung zum Weltethos osim Uvoda sadrži četiri dijela. Iz njihovih naslova prepoznaje se temeljna orijentacija:

1. **Nema novog svjetskog poretka bez svjetskog etosa** (*Keine neue weltordnung ohne ein Weltethos*);

2. **Osnovni zahtjev: Prema svakom čovjeku mora se ljudski postupati** (*Jeder Mensch muss menschlich behandelt werden*);

3. **Četiri nepromjenjiva naloga** (*Vier unverrückbare Weisungen*):

– obveza na kulturu nenasilja i strahopoštovanje svega života,

– obveza na kulturu solidarnosti i pravedan gospodarski poredak,

– obveza na kulturu tolerancije i na život u istinitosti,

– obveza na kulturu iste važnosti (*Gleichberechtigung*) i partnerstva između muškarca i žene;

4. **Promjena svijesti** (*Wandel des Bewusstseins*).

Slično kao u spomenutom Uvodu, konstatira se i na početku prvog dijela knjige: **Načela svjetskog etosa**, čija prva rečenica glasi: »Naš svijet prolazi **fundamentalnu krizu** (spac. orig.): krizu gospodarstva, svjetske ekologije i svjetske politike. Svugdje se optužuje odsutnost velike vi-

1 Küng, H. (1992). **Projekt Weltethos**. München/Zürich: Piper.

2 Tekst je nastao u Tübingenu, a konačnu redakciju mu je dao *Council* parlamenta religija svijeta, najprije u publicističke svrhe. Javno je obznanjen u Grant Parku u Chicagu 4. rujna 1993. godine.

zije, zastrašujuće zaustavljanje (*Stau*) neriješenih problema, politički zastoj, tek osrednje političko vodstvo bez mnogo razumijevanja i predviđanja i općenito premalo smisla za zajedničku dobrobit. Previše starih odgovora na nove izazove« (19). Nadalje se navode brojni socijalni problemi s kojima se svijet susreće: od siromaštva, sukoba, droge, straha do anarhije i prijetnje sloma globalnog ekosustava zbog njegova pljačkanja.

U tim uvjetima stalno se zapažaju vode i pripadnici religija (s. o.), agresije, fanatizma, mržnje i neprijateljstva prema strancima. »Religija se često zlorabi za čisto političke ciljeve sve do rata« (20). Uz osudu toga, ističe se da svijet ne mora tako izgledati, jer postoji etos (s. o.) – koji istina ne nudi neposredna rješenja, ali nudi moralne osnove za drukčiju viziju (s. o.). – tj. »postoji konsenzus među religijama, koji može tvoriti osnovu za svjetski etos: minimalni temeljni konsenzus (*Grundkonsens*) što se tiče povezujućih vrednota (*Werte*), nepromjenljiva mjerila (*Masstäbe*) i moralnih temeljnih stajališta (*Grundhaltungen*)« (20).

1. Nema novog svjetskog poretka bez svjetskog etosa

Potpisnici Deklaracije smatraju da svi imaju odgovornost za bolji svjetski poredak (sp.or.). Tom rečenicom jasno se izražava teza o tome da postojeći svjetski poredak nije najbolji niti konačan. I ne samo »svjetski« nego se to odnosi i na stanje unutar svakog društva na koje se upozorava kao problematično (nejednakosti, prava čovjeka, manjina, droge, problemi obitelji itd.) Svjetski poredak ovdje zapravo ima značenje dvije razine: nacionalna društva u kojima su socijalni problemi empirijski očigledni i iz tih činjenica popraćeno stanje cijelog svijeta (drame i posljedice ideologija, fašizma i nacizma, komunizma i kolonijalizma) s novim napepostima kojemu se dodaje ekološka dimenzija. Iskustvo nama poznatog svijeta, osobito novije povijesti čovječanstva, po-

kazuje sustavna kršenja mira, prava, obrane Zemlje itd. i da je pravo bez moralnosti neodrživo. Zato se ne može stvoriti novi svjetski poredak bez svjetskog etosa.

2. Prema svakom čovjeku treba ljudski postupati

Deklaracija polazi od nesavršenosti čovjeka s granicama i nedostacima, ali i od poznate stvarnosti zla. S druge strane religije u svojim tradicijama sadrže za sve – za religiozne i nereligiozne – dovoljno životnih elemenata etosa za sve ljude dobre volje (s.o.). Oni predstavljaju mogućnost spiritualnog obnavljanja mentaliteta i ljudskog »srca«. Neposredno se ističe da: »Svaki čovjek – bez razlike na starost, spol, rasu, boju kože, tjelesne i duhovne sposobnosti, jezik, religiju, politički nazor, nacionalno ili socijalno podrijetlo – posjeduje neotuđivo i nepovredivo dostojanstvo« /s.o./ (*Würde*) (27). Čovjek treba uvijek biti subjekt prava i cilj, a ne sredstvo manipulacije. Ali svaki je čovjek u iskušenju, jer se ne nalazi s onu stranu »dobra i zla«. Zato se upozorava na princip tisućljetnog etičkog religijskog iskustva i tradicije – »zlatno pravilo« u pozitivnoj ili negativnoj formulaciji: »što želiš da se tebi (ne) čini, (ne) čini drugima«. Iz tog pravila proizlaze četiri prastare sveobuhvatne smjernice (s. o.) koje susrećemo u mnogim religijama ovog svijeta. O njima se govori u trećem odjeljku kao o našim obvezama.

3. Četiri nepromjenjiva naloga i naša obvezatnost

3.1. Kultura nenasilja i strahopoštovanje prirode

Deklaracija polazi od teze o svijetu nasilja što se sve više širi. Ne radi se samo o mržnji, zavisti, ljubomori, nasilju između ljudi, nego između socijalnih i etničkih skupina, između klasa, rasa, nacija, religija. Pored toga su u porastu konzumiranje droga, organizirani kriminal, vlast putem terora itd.

Iz toga slijedi zapovijed. **Ne ubij!** (odnosno: »Imaj strahopoštovanje pred životom«). To se odnosi na pojedinca kao i na kolektiv.

Posebice se ističe potreba za razoružanjem i svjetskim mirom. »Nema preživljavanja čovječanstva bez svjetskog mira«.

Za obrazovni sustav to je posebice značajno, jer djecu treba poučavati (da nasilje nije nikakvo sredstvo sučeljavanja) u **kulturi nenasilja** (s. o).

Nije samo ljudski život vrijedan nego i život životinja i biljaka s kojima smo u životu povezani u cjelinu. Zato ne smijemo »propagirati vladavinu čovjeka nad prirodom i svemirom, nego kultivirati zajednicu s prirodom i kozmosom« (31).

3.2. Kultura solidarnosti i pravedni gospodarski poredak

U suvremenom svijetu prisutni su glad, siromaštvo i bijeda, nezaposlenost, slabo plaćeni rad, potisnutost na rub društva, općenito velike razlike između zemalja.

U etičkoj tradiciji velikih starih religija nalazimo zapovijed: **Ne kradi!**, odnosno »Djeluj pravedno i fair!«. Iz toga slijedi da nijedan čovjek nema pravo posezati za pojedinačnim ili zajedničkim vlasništvom. Ali i obratno, da nitko nema pravo koristiti svoje vlasništvo ako nema obzira prema tuđem ili zajedničkom vlasništvu, odnosno prema Zemlji. Korištenje vlasništva treba služiti istovremeno i općoj dobrobiti. To se ne odnosi samo na pojedince nego i na odnose između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Deklaracija se u tom pogledu zalaže za smisao za mjeru i uzajamni respekt.

3.3. Kultura tolerancije i život u istinitosti

Mnogi ljudi se trude živjeti časno i istinito. Pa ipak, svijet je obilježen lažima i prijevarama, ideologijama i demagogijama. To se odnosi na političare kao i propagandu masovnih medija koji šire dezinformacije i slijede cinične trgovačke inte-

rese; znanstvenici često povređuju moralne norme; prisutna je religiozna netolerantnost i fanatizam umjesto respekta.

U religijskim tradicijama poznata je zapovijed. **Ne laži!**, odnosno »Govori i djeluj istinito!«. Deklaracija se zalaže za promicanje duha istinitosti. Jer, nema svjetske pravednosti bez istinitosti i ljudskosti, a nju možemo u svim religijama pronaći.

3.4. Kultura jednake važnosti (*Gleichberechtigung*) i partnerstva muškarca i žene

Ova obvezatnost potpisnika Deklaracije odnosi se na odnose u obitelji, poglavito između supružnika. Nasuprot životu u duhu partnerstva muža i žene i odgovornog ponašanja u području ljubavi, seksualnosti i obitelji, na cijelom svijetu još uvijek postoje oblici patrijarhalizma, prevlasti jednog spola nad drugim, iskorištavanja žena i seksualne zloporabe djece te prinudne prostitucije (često kao sredstvo borbe za preživljavanje).

U religijskim etičkim tradicijama susrećemo zapovijed: **Ne ponašaj se razvratno/bludno!**, odnosno »Poštujte i ljubite jedno drugoga!«. Deklaracija se zalaže za to da nitko nema pravo seksualnog zlostavljanja partnera ili drugih ljudi. Seksualnost shvaća kao stvaralačko-oblikujuću snagu, kao izraz partnerski življenog ljubavnog odnosa.

U četvrtom dijelu deklaracije potpisnici se zalažu za promjenu svijesti. »Naša Zemlja ne može biti promijenjena bez da se promijeni svijest pojedinca i javnosti. To se pokazalo na pitanjima rata i mira, ekonomije i ekologije, gdje su u posljednjim desetljećima postignute temeljite promjene« (41).

U promjeni svijesti a osobito odgovornost za buduće generacije imaju religije. Zato se ukazuje na potrebu (a) postizanja konsenzusa u **mnogim spornim etičkim pitanjima** (od bio- do seksualne etike, od gospodarske do znanstvene etike itd.); (b) posebice se podržava donošenje **etičkih**

kodeksa pojedinih profesija; (c) i urgira na izradi **specifičnih etosa** pojedinih vjernih zajednica što bi doprinijelo produbljivanju i konkretiziranju svjetskog etosa.

Na kraju Deklaracije stoji poziv svima: »Pozivamo sve ljude, bez obzira jesu li ili nisu religiozni, da čine isto!« Tim pozivom Deklaracija predstavnika različitih religija postavlja svoj izričaj kao središnji sadržaj svakom čovjeku i nastupa kao ljudski zajednički a ne religijski problem.³

II. Povijest, smisao i metode Deklaracije

U svom prilogu pod istim naslovom Hans Küng daje veoma značajna objašnjenja o nastanku, o pojedinim spornim pitanjima i tumačenju Deklaracije. Za neka povijesna i teorijska razjašnjenja čitaocu bi bilo veoma korisno pročitati njegovu knjigu **Projekt Weltethos**. Küng je inače bio jedna od ključnih figura u oblikovanju tekstova u pripremi, a i same Deklaracije. Za njezinu pripremu održano je mnogo interdisciplinarnih razgovora, kolokvija, predavanja, prijevodnog usuglašavanja itd, a i neposrednog rada za vrijeme zasjedanja Parlamenta.

Svjetski etos se koncipirao tako **da ne bude**: (a) ponavljanje deklaracije o ljudskim pravima, jer bi se našao prigovor o njegovu »prozapadnom« karakteru; (b) politička deklaracija, (c) kazuistička moralna propovijed; (d) nikakva filozofska obrada; (e) religiozna proklamacija.

Naprotiv, programatski riječ je o Deklaraciji religiozno motiviranih ljudi koji su uvjereni da »empirijski svijet nije posljednja, najviša, 'apsolutna' duhovna stvarnost i istina« (66). Zato je u njemu istaknuta etička razina povezivih vrednota, nepromjenjivih mjerila i unutarnjih stajališta. Svjetski etos **mora biti**: sposoban za konsenzus, samokritičan, povezan sa stvarnošću, opće razumljiv, religiozno fundiran (68). Radi se o »etosu« a ne o »etici«.

Budući da u nekim religijama nema Boga, primjerice u budizmu, kao što ga, primjerice, razumijeva kršćanstvo, to se i u terminologiji moralo pronalaziti konsenzuse. To se moralo postizati i u nekim drugim spornim pitanjima. Primjerice, odnos između spolova, položaj žene, pravo na samoobranu, nenasilje itd. različit je u religijskim tradicijama. To sve pokazuje koliko je teško oblikovati neku konkretnu ideju u formi deklaracije na »svjetskoj« razini, tj. da bude svima razumljiva i prihvatljiva. Zato su tvorci Deklaracije pošli od **zlatnog pravila** (»Što sam ne želiš da ti se čini, ne čini drugima«) kao osnova koje nalazimo u mnogim religijama i kulturama. Dakle, ne od novog pronalaska nego od novog otkrića.

U budućnosti »Svjetski etos« ne treba doživljavati kao zamjenu za temeljne religijske spise (Toru kod Židova, Govor na brdu kod kršćana, Koran kod muslimana, Bhagavadgita kod Hindusa itd.). Ovi sveti spisi predstavljaju maksimalni etos, dok Deklaracija nudi minimalni etos. Time se ne misli na etički minimalizam nego na činjenicu da ona sadrži etički minimum onoga što se već danas može prihvatiti kao zajedničko različitih religija, a što može postati osnova njihove daljnje komunikacije (85).

Budućnost »svjetskog etosa« ovisit će o tome (a) koliko je Deklaracija o njemu utemeljena u nekoj religijskoj tradiciji; (b) koliko se neka etička tradicija podudara s drugim tradicijama; (c) kao i o tome što neka etička tradicija može samosvojno i specifično pridonijeti etosu (83), jer deklariranje još uvijek nije realiziranje, ali mo-

3 U potpisu Deklaracije slijede imena predstavnika religija: bahai, brahma kumaris, budizma (mahajana, theravada, vajrayana, zen), kršćanstva (anglikanci, pravoslavci, protestanti, rimokatolici), religije urođenika (akuapim, yoruba, američki urođenici), hinduizma (vedanta), jainizma (digambar, shwetambar), židovstva (konzervativaca, reformista, ortodoksnih), islama (skiti, suniti), neu-heiden, siksa, taoista, teozofa, zoroastra i međureligioznih organizacija (43-45).

že biti početak jednog dugotrajnog procesa promjene svijesti, poglavito o pitanju odnosa prema prirodi, razoružanju i odnosu muškarca i žene.

III. Parlament svjetskih religija

Josef Kuschel također objašnjava nastanak Parlamenta. Prvi parlamenat je održan 1893. godine na inicijativu čikaškog advokata Ch. C. Bonneya, člana švedenborske crkve⁴ i svećenika prezbiterijanske crkve J. H. Barrowsa. U povodu 400 godina otkrića »novog svijeta« organizirana je svjetska izložba, pa je među popratnim manifestacijama organiziran i **Parliament of World's Religions** na kojemu su sudjelovali predstavnici 25 različitih religija, denominacija i organizacija. Bonney je tada izjavio: »današnjim danom uzdiže se sunce nove epohe religijskog mira i napretka u svijetu... cvjeta novo cvijeće u vrtu religijskog mišljenja... to je bratstvo religija« (92). I sam izraz »parlament« označavao je demokraciju, ali tada neke religijske zajednice nisu dobrodošle (mormoni, muslimani, sikhi, budisti itd.). Dominantnu ulogu su imali katolici, ortodoksi i protestanti. Taj prvi parlament imao je obilježja (a) međusobnog respekta, (b) sudionika »iz baze« a ne hijerarhije, što je sve ukazivalo na karakter »susreta« (*Begegnung*) i »pokreta« (*Bewegung*).

Od tada do danas svijet religija se izmijenio. Na svjetsku scenu su stupile i druge, danas veoma značajne, religije i kulture: islamska, hinduistička itd., pa je religijska scena postala **policentrična**, kao i svjetovno regionaliziranje svijeta. Prvi Parlament je imao značenje unutarkršćanskog ekumenizma (poglavito unutarprotestantski) i eurocentrične paradigme s kršćanskom dominacijom, a u vrijeme zasjedanja drugog Parlamenta glavne teme izražavale su postmoderni karakter: »globalno mišljenje – spiritualnost – etos« i dijalog kao ekumensko obilježje. Drugi parlament 1993. godine okupio je preko 6500 sudionika a za vrijeme njegova tra-

janja bilo je preko 700 pojedinačnih događanja. Postmoderni doba označilo je za religiju početak kraja agresivnog misionarstva i dominaciju jedne nad drugim religijama, međusobno uvažavanje i dijalog, ali i činjenicu da religije svijeta pojedinačno nisu u stanju povezati ekološki i kulturno različite svjetove i svjetske probleme.

U govorima pred Parlamentom izrečene su veoma značajne misli. Spomenut ćemo samo neke koji ukazuju na kompleksnost modernog svijeta i potrebu stvaranja jedinstvenog etosa.

Tako G. O. Barney⁵ ističe da je predodžba »'suvereniteta' modernih nacija pogrešna«, pa je danas potrebno **međuovisno, umreženo mišljenje**. »Nacije nisu neovisne jedinice... One su međusobno ovisne i... podređene cjelokupnom ekosistemu Zemlje, čiji su samo jedan dio... Zato se nacionalne države moraju radikalno mijenjati« (115). S obzirom na velik broj religioznog pučanstva, religije imaju značajnu ulogu u mijenama svijeta i općenito socijalno-ekonomsko-ekološkim pitanjima.

Robert Müller⁶ zahtijeva dijalog između politike i religije, između znanosti i duhovnosti, jer se na duhovnoj energiji može graditi nada. »Ako svijet ne doživi **ново duhovno rođenje**, civilizacija je osuđena na propast« (117).

Dalai Lama nije govorio kao autentični budist, nego je iz dubine spiritualiteta isticao tezu o individualnoj odgovornosti, o potrebi prevladavanja fanatizma i konflikata u svijetu, i o respektu prema svim zajednicama živih bića.

4 Utemeljena 1787. prema švedskom prirodoslovcu i teozofu Emanuelu Swedenborgu.

5 Gerald O. Barney je pisac *Global 2000* a kasnije (1993) i revidiranog *Global 2000 revisited. What shall we do?* Arlington, Virginia.

6 R. Müller, kancelar mirovnog sveučilišta koje su osnovale UN, a bio je 50-ih godina zamjenik Generalnog sekretara UN.

* * *

Erklärung zum Weltethos je platforma religioznih ljudi iz različitih religija, ali ona po svom sadržaju i temeljnim opredjeljenjima prelazi religijske i religiozne okvire. To se prepoznaje po tome što (a) *Erklärung* poziva religiozne i nereligiozne (18, 21, 42) da rade isto, (b) i po tome što se ne bavi religijskim nego primarno svjetovnim pitanjima – od ljudskih prava, odnosa među spolovima, do zaštite okoliša i opstanka na Zemlji.

Erklärung nije konvencija crkava ni crkvene hijerarhije pa ih ne obvezuje, ali isticanjem pojedinačne odgovornosti ne ostavlja nikoga baš ravnodušnim. Pozitivno značenje *Erklärunga* je u tome što nastoji produbiti ekumenski dijalog i placirati ulogu religije u krizi modernog doba.

Njezino ostvarenje može biti samo proces započet još krajem prošlog a nastavljen krajem ovog stoljeća. Može ga se promatrati i kao doprinos stvaranju nove slike svijeta i paradigme života, »pokretu« koji se razvija već gotovo jedno stoljeće. U tom pogledu ona se može shvatiti i kao oponiranje postmodernom »košmaru«, »orijentacijskoj krizi« (86) i etičkom relativizmu. Inzistiranje na »svjetskom etosu« kao onim zajedničkim vrijednostima, mjerilima i stajalištima koja su prepoznatljiva u raznolikim religijskim tradicijama, odbacuje se svaki pokušaj »jedinствене« ideologije ili mehaničkog sjedinjavanja – »sinkretičkog koktela« nekog novog etosa.

Veoma je značajno to što se *Erklärung* zalaže za sintezu. U njenom vidokrugu zastupljena su socijalna kao i ekološka pitanja pa je to »ponuda« za nastavak diskursa o svjetskom društvu i svjetskom etosu. Kao što su UN izglasale Deklaraciju o ljudskim pravima, možda jednog dana izglasaju i Deklaraciju o ljudskom etosu.

Ivan Cifrić

John Markoff

WAVES OF DEMOCRACY Social Movements and Political Change

Pine Forge Press, Thousand Oaks, California *
London * New Delhi, 1996, 174 str.

Ideja demokracije doživjela je mnoge promjene. Golemi nerazmjeri u bogatstvu i moći uvelike su utjecali na promjene značenja narodne kontrole nad aktivnostima vlasti unutar svjetske povijesti demokracizacije. Pojedini su pokreti tu odigrali posebne uloge. Ova knjiga usmjerava pozornost na neke od njih, kao što su pokret za ukidanje ropstva, radnički pokret i pokret za ženska prava. Svi su drugi pokreti, kako autor tvrdi, samo »pokušavali nadmašiti praksu drugih«. Takvi procesi kontinuirano su redefinirali značenje demokracije. Razumjeti zašto je značenje demokracije promjenjiva kategorija znači najprije se osvrnuti unatrag u modernu povijest demokracije osamnaestog i devetnaestog stoljeća, pa u desete i dvadesete godine ovoga stoljeća te na koncu u rekonstruirani svijet nakon drugog svjetskog rata. Demokracija nosi ne samo sukobe sadašnjosti nego i nasljeđe prošlosti, koje je oblikovano kao valovi. Raspoznati »valove demokracije« možemo jedino onda kada vlasti traže reformu, a socijalni pokreti zahtijevaju demokratske promjene te kada je to slučaj u mnogim zemljama istodobno. Pitanje je, međutim, a čime se autor ove knjige bavi, koliko su elementi demokracije koji su nekoć bili stvarani u Sjedinjenim Državama, Engleskoj, Francuskoj, Poljskoj, Novom Zelandu, Australiji, Belgiji, Holandiji i drugdje, danas takvi i kakvi će biti u budućnosti. Autor nagovijesta nesigurnu budućnost demokracije.

»Demokracija« kao politički pojam kontinuirano je poznata tek od kasnog 18. stoljeća u teoretskim raspravama o političkim sustavima. Revolucionarna pobuna s kraja 18. stoljeća, stavila je riječ »demokracija« na čelo aktualnih događanja. Veliki